

מסורת הכליזמרים בארץ ישראל

אנדרלולוגיה של מסורות מוסיקה בישראל • 11

האוניברסיטה העברית בירושלים • פקולטה למדעי הרוח
מרכז לחקר המוסיקה היהודית
בשיתוף עם בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

הועד המנהל

יו"ר: ישראל אדלר

ראובן בונפיל, משה בר אשר, נפתלי וגנר, שרה יפת, יום טוב עסיס, אליהו שליפר

מנהל בפועל: דון הרן • סגן מנהל: אדוין סרוסי

פרסום זה נמנה עם המפעלים של המרכז שבוצעו בסיוע
קרן לזכרו של א"צ אידלסון, קרן לזכר אסתר גרונולד;
קרן לזכרם של טוני ונח גרינברג, הוקמה מעזבון יעקב פרלוב;
ד"ר פאול זאכר, בזל; קרן פאני ומקס טארג ז"ל קרן ליפמן, דרום אפריקה;
קבוצת שוחרי האוניברסיטה העברית באיטליה
שהוקמה ע"י ד"ר אסטורה מאיר ז"ל, מילאנו;
קרן יהודי מנוחין, הוקמה ע"י שוחרי האוניברסיטה העברית בבלגיה;
קרן סילביו סממה, הולנד; קרן לזכרו של הרב מילטון פייסט;
קרן משפחת פינטו למוסיקה ליטורגית יהודית לזכר אברהם משה פינטו;
קרן ע"ש אליקום צונזער; קרן לזכר שלמה צ'יזבסקי;
קרן ה-Cantors Assembly; קרן לזכרם של אלן ולסלי רוז;
מר מוריס ריימס, פריס

אנתולוגיה של מסורות מוסיקה בישראל • 11

עורך אדוין סרוסי

מסורת הכליזמרים בארץ ישראל

מבחר ודברי הסבר: יעקב מזור

תקליטור זה מלווה את הספר: מסורת הכליזמרים בארץ ישראל (יובל סדרת מוסיקה, 6)

ירושלים, תשנ"ח

המרכז לחקר המוסיקה היהודית

האוניברסיטה העברית בירושלים

ת.ו. * לארבעה חקיקים מחזקים את הדיאלוג
יסודם יחדיו יחדיו

לארבעה חקיקים מחזקים את הדיאלוג
חזקם כפי: חזקם יחדיו יחדיו

ח. חקיקים מחזקים את הדיאלוג מחזקים את הדיאלוג: חזקם יחדיו יחדיו

עריכה לשונית: לאה שלם
עריכה דיגיטלית ומסטר: בן ברנפלד
עריכת קול: אבי נחמיאס
תמונת העטיפה: חזי חוג'סטה

חזקם יחדיו חזקם יחדיו חזקם יחדיו
© ו-P האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ח

על מסורת הכליזמרים בארץ ישראל

ההגירה של יהודי מזרח אירופה לארץ ישראל משלהי המאה ה-18 ואילך הביאה עמה מסורות מוסיקליות חדשות, רובן חסידיות, שטרם נשמעו בישוב היהודי אשר בו היה ליהודי ספרד והמזרח רוב מכריע. סביר להניח שבקרבת המהגרים היו גם כמה מהנגנים המסורתיים של יהדות מזרח אירופה, הכליזמרים, ואלה הביאו עמם את הרפרטואר שלהם. ההתנגדות של הרבנים האשכנזיים בירושלים משלהי המאה ה-19 ואילך להשתתפות כליזמרים בשמחות משפחתיות הנערכות בירושלים לא עודדה במיוחד פעילות של כליזמרים בארץ. אך גם התנגדות זאת לא הצליחה לבלום את התפתחותה של תרבות כליזמרית מקומית וייחודית במאתיים השנים האחרונות.

העדויות המוקדמות ביותר על פעילות כליזמרים בארץ ישראל הן מאמצע המאה ה-19 מהן נלמד כי העלייה של יהודים מארצות מזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19, אשר התיישבו בגליל העליון, העצימה את כוחה של הקהילה החסידית וזירזה את ההתפתחות של מוסיקה כליזמרית ייחודית בארץ ישראל. קשרים תרבותיים עם מזרח אירופה נתקיימו במשך תקופה ארוכה על-ידי שד"רים, מתרימים מטעם הכוללים, חסידים שעלו לרגל לחצרות האדמו"רים בחו"ל, וסתם יהודים שנסעו לביקורי משפחה, ובין היתר, נסעו גם בשליחות הכליזמרים כדי "להביא ניגונים". קשרים אלה חיזקו את הזיקה של תרבות הכליזמרים בארץ לזו של מזרח אירופה. במקביל, הרפרטואר המקומי קלט לחנים מהסביבה הלא יהודית (הערבית, הדרוזית והתורכית) ומעדות הספרדים כאחד.

אפשר אם כן להגדיר את תרבות הכליזמרים בארץ ישראל כשלוחה של התרבות המקבילה במזרח אירופה אשר הותאמה למציאות החברתית והתרבותית בארץ ותובלה בניחוחות מקומיים, ואלה משווים לה צביון ייחודי. מסורת כליזמרית זו לא נס לחה עד היום, ולה מוקדש התקליטור הזה.

על אף דלותו החומרית של היישוב האשכנזי הישן בערי הגליל, טבריה וצפת, ובירושלים, יש עדויות על כמה וכמה נגנים שהיו פעילים בסוף המאה ה-19 ובעשורים הראשונים של המאה ה-20. ברם, הגירתם של נגנים צעירים מן הארץ בשנות העשרים והשלושים בגלל העוני והמגפות לא יכלה שלא להשפיע על פעילות הכליזמרים ועל התפתחות הרפרטואר. בסופה של התפתחות זו ועם פרישת הכליזמרים הזקנים ממעגל הפעילות, שלט בכיפה הקלרניתן והמתופף אברהם סגל (המכונה "אברהם'ל שפילער", 1908-1993). סגל, בן של כליזמר, קלט בילדותו את הרפרטואר המנוגן ובשנות פעילותו הרבות בארץ הרחיב אותו, גיבש אותו, והעביר אותו לכליזמרים צעירים, ובמיוחד למשה ("מוסא") ברלין (יליד 1937). רוב הרפרטואר הזה מנוגן עד היום והוא נחשב לחלק ה"מסורתי" של הרפרטואר הכליזמרי הישראלי. דומה שמכל הכליזמרים בישראל ראוי ברלין לתואר "כליזמר מסורתי ישראלי". שכן מצד אחד ינק בצעירותו מן המאגר המסורתי הקדום של סגל, שבעיניו היה מודל לכליזמר המסורתי, ומאידך גיסא קלט בבית הוריו ובחברה הציונית הדתית פן מסוים של המורשת החסידית לצדם של שירים ישראליים "חילוניים" ו"דתיים".

ברפרטואר של הכליזמרים בישראל אפשר להבחין בארבעה רבדים: הקדום, הישן, החדש והחדיש. הרובד הקדום ביותר הוא זה של הכליזמרים שקדמו לסגל. הוא כולל ניגונים כליים מובהקים (מס' 10, 14, ב, 17), ניגונים חסידיים קוליים במקור (מס' 1, 2, 4), לחנים תורכיים וערביים (מס' 14-א-ב), ולחנים בודדים מן המסורת של היהודים הספרדיים (מס' 12). לרובד הישן שייכים הניגונים שסגל צירף לרפרטואר הקדום עד לשנותיה הראשונות של המדינה. עליהם נמנים לחנים כליים, שסגל

שמע מתקליטים ושידורי רדיו, כמה מהם ממקור יווני (מס' 13) וגם ניגונים של חסידי טבריה וצפת וכאלה שלמד בירושלים לרגל חגיגות שמחת בית השואבה (מס' 2). כמו כן הם כוללים מעט שירים "ישראליים", מאלה ששמע סגל במושבות או נדרש לנגן באירועים של הסקטור הדתי הלאומי. ניגוני הרובד החדש נוספו על-ידי מוסא ברלין וכליזמרים בני דורו. אלה כוללים ניגוני כליזמרים ישנים שנאספו מתקליטי 78 שהיו ברשותם של זקנים מהיישוב הישן (מס' 3, 8, 11) או ששמעו אותם מפיהם (מס' 7א). לניגונים האלה קרא מוסא בשם "ניגוני רנסנס". הרובד החדש כולל גם ניגונים חסידיים שהכליזמרים למדו במגעיהם עם הקהילות החסידיות וקטעי חזנות (מס' 9). לבסוף, יש הרפרטואר החדש שגובש בחלקו על-ידי מוסא ברלין תוך אינטראקציה עם נגנים עולים חדשים, עם חומר "ניאו חסידי" (כגון שירי ר' שלמה קרליבך, שירי הפסטיבלים הראשונים לזמר חסידי, ושירים של מלחינים צעירים ישראליים ואמריקניים ממוצא חסידי או אחר), ועם לחנים ישראליים וישראליים-מזרחיים.

בגלל התפתחותו המיוחדת של רפרטואר הכליזמרים הארצישראלי, לרובד העתיק ולרובד הישן יש תכונות מיוחדות בהשוואה לרפרטואר שהתפרסם בקהילה היהודית הגדולה בארצות הברית, אשר בה המשיכה המסורת המזרח אירופית להתקיים לפני מלחמת העולם השנייה ואחריה. למשל, ניגונים כליים הועתקו מהחתונה לחגיגות במירון, והיו הבסיס לסוג הידוע בשם "ניגוני מירון". יתר על כן, כמה מניגוני התהלוכה שימשו במירון גם לריקודים עם כוריאוגרפיה מיוחדת, או לריקודי סולו בסגנון מזרחי. דוגמה נוספת: ברפרטואר הארצישראלי יש רק דוינה אחת לעומת חמש שנמצאו בסקירה חלקית של תקליטי 78 שפורסמו בארצות הברית בשלושת העשורים הראשונים של המאה. כמו כן בולט ברפרטואר הישראלי היעדרם של לחני ז'וק, היא ההורה הרומנית האטית, ניגוני החסיד'ל המתון ויצירות ל"באדעקנס" ול"באזעצן" (שני טקסים שהכליזמרים באירופה ייעדו להם ניגונים מיוחדים) השכיחים במוסיקת הכליזמרים בארצות הברית. יצירות כגון אלה נוספו

לרפרטואר הישראלי רק בשני העשורים האחרונים, בעקבות החיפוש של מוסא ברלין ובני דורו אחרי מקורות חדשים עם זיקה למסורת הכליזמרים העתיקה. הלקט בתקליטור מבוסס על נגינתם של שני כליזמרים אשר מייצגת פן חשוב ומרכזי של תרבות הכליזמרים בישראל. רוב הדוגמאות בתקליטור הזה הן ביצועים חדשים יחסית של מוסא ברלין. לצדם, כמה הקלטות שדה היסטוריות עם סגל ברלין וכליזמרים אחרים. כל ההקלטות, למעט אחת, הן הקלטות שדה. רובן נעשו בחגיגות ל"ג בעומר במירון ובחתונות, כלומר באירועים חברתיים שהיו, מימים ימימה, חלק מהמסגרת שבתוכה פעלו הכליזמרים בארץ ישראל. הלקט גם מציג את הסוגים המוסיקליים החשובים ביותר, אלה מהענף הכלי (ניגוני פריילעכ'ס, חסיד'ל, הורה רומנית אטית, דוינה וניגוני מירון) ואלה מהענף הקולי (ניגוני ריקוד וניגוני דבקות חסידיים, ויצירות חזנות). יש בלקט מחרוזות קבועות וכאלה שנוצרו תוך כדי נגינה. חלקן מורכבות מניגונים כליים או מניגונים קוליים בלבד, וחלקן משולבים בהן ניגונים משני הסוגים. במעשה מרכבה זה של יצירת מחרוזות, ובוריאנטים הצורניים של ניגונים ידועים, באו לידי ביטוי יצירתיותו של מוסא והדחף שלו לחידושים.

על הניגונים שבתקליטור הזה

מספרים אחרי הכותר מתייחסים לניגון המתאים בספר מסורת הכליזמרים בארץ ישראל (יובל סדרת מוסיקה 6).

1. עוד יישמע (מס' 2)

ניגון ריקוד קדום, פאן-חסידי, לחתונה, לפי לחן ערבי במקאם באיאת. היה והינו מפורסם מאוד בארץ ובחו"ל, גם בקהילות לא חסידיות. הכליזמרים בארץ ניגנוהו במשך עשרות שנים כניגון פתיחה בקבלת הפנים שלפני החופה. ללחן מבנה דו-חלקי. הפראזה הראשונה סימטרית ושומרת על הסממנים המלודיים של המקאם.

שלושת המרכיבים הראשונים בפראזה השנייה מעוצבים במזוזור על צליל הטרצה (ביטוי להשפעה "מערבית"). המרכיב האחרון, האסימטרי, בנוי שוב על-פי המקאם. הביצוע החדש שנבחר לתקליטור מדגים היטב את טכניקת העיטורים המפותחת של מוסא ואת השינויים העדינים בחזרות על הניגון באותו ביצוע.

Y 6296/2 : חתונה בישיבת הסדר, בני ברק 30.6.91. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; מאיר רוזן, כינור; מנחם הרמן, גיטרה; ליב יעקב ריגלר, קלידים; גדליה גולדשטיין, תופים. מקליט: מ' ברלין.

2. צמד ניגוני ריקוד חסידיים

א. ניגון אשר זעליג (מס' 50)

ב. ניגון ריקוד

אלה הם ניגונים פאן-חסידיים ישנים. מושרים לרוב באירועי שמחה בירושלים ובמיוחד בשמחת בית השואבה. משום כך מוסא מרבה לנגנם בחתונות ירושלמיות. הניגון הראשון נקרא בפי החוגגים במירון על שם יהושע אשר זעליג מרגליות ז"ל מירושלים, חסיד ומקובל ידוע, מחברם של למעלה מתריסר ספרים בקבלה וחסידות, ומי שהיה עולה רגל קבוע במירון. הוא מושר בפי חסידי ברסלב בלילות שבת, בזמן הריקוד שלאחר תפילת ערבית, תוך התאמת המלים "שבת קודש" לקטע השני שלו. בחתונות, בעשור האחרון, שרים אותו עם המלים "משה אמת ותורתו אמת", לפי הקלטה של הזמר החסידי הפופולרי מרדכי בן דוד.

המודליות של שני הניגונים זהה: פריגי עם סקונדה מוגדלת בין הצליל השני לשלישי (בפי חזנים ומוסיקאים יהודיים מכונה "פריגיש"). המבנה של הניגון הראשון, א-ב-ג-ב, הוא הנפוץ ביותר בקרב ניגוני הריקוד החסידיים. המבנה של הניגון השני, א-ב-ג, אף הוא מבנה שכיח.

Y 6297/18-19 : חתונה של חסידי וויז'ניץ, בני ברק, 10.10.91. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; רומן קונצמן, חליל; מנחם הרמן, גיטרה; ליב יעקב ריגלר, קלידים; מיכאל מרקוביץ, תופים. מקליט: מ' ברלין.

3. ניגון טוביה (מס' 13)

א. מיין טייערע אדעסע / הורה אטית

ב. חסיד'ל

זו היא גרסה מאוחרת של מחרוזת המכונה בפי כליזמרים בשם "הורה רומנית". גרסה קדומה של המחרוזת עם ההורה האטית ופריילעכס ידוע אחר (ראה בספר מסורת הכליזמרים בארץ ישראל, מס' 13), למד מוסא מתקליט מסחרי ישן משנת 1926 בביצוע דייב טאראס, וניגנה לראשונה במירון בשנת 1970 לזכר חברו הצעיר טוביה פייקארש, בן למשפחה טבריינית ותיקה, אשר נהרג במהלך השירות הצבאי באפריל 1969. מוסא למד את הגרסה החדשה, הכלולה בתקליטור הזה, בשנת 1990 מהכליזמר יואל רובין. לגרסה הזאת שלושה ניגונים. הניגון השלישי, פריילעכס, הושמט כאן מסיבות טכניות (השווה: Joel Rubin and Rita Ottens (eds), *Patterns of Jewish Life. Berlin 1993*, disk no. 1, item 3). להורה האטית מבנה אופייני של א-ב-ג. את המבנה האופייני של החסיד'ל (א-ב-ג-ב) הרחיב מוסא ל: א-ב-א-ב-ג-ב. החסיד'ל, והפריילעכס שלא נכלל בתקליטור הזה, הוקלטו בנפרד בשנות העשרים, עם השמות "דעם צדיק'ס זמר'ל" ו"אונזער תורה", על-ידי הכליזמרים דייב טאראס ואייב שווארץ (השווה: Joel Rubin and Rita Ottens (eds.), *Doyres. Trikont US- 0206*, item 17; Henry Sapoznik (ed.), *Dave Tarras: Yiddish-American Klezmer Music, 1925-1956. Yazoo Records, (7001).*

Y 6296/16-17 : חתונה בישיבת הסדר, בני ברק, 30.6.91. נגנים: כמו מס' 1 לעיל.
מקליט: מ' ברלין.

4. ניגון בערל (מס' 35)

ניגון ריקוד קולי פאן-חסידי. חסידי ברסלב שרו אותו בסעודות השבת לפחות מראשית המאה. היום שרים אותו בשבת וגם בהזדמנויות אחרות. בפי החוגגים במירון נקרא על שם הרב בערל זילברמן מצפת (1909 - 1957), אחת הדמויות הססגוניות ביותר בצפת ובמירון, אשר שר את הניגון בתפילת הלל למלים "הללו את ה' כל גוים" ו"הודו לה' כי טוב", ואהב לרקוד לצליליו בחגיגות ל"ג בעומר במירון. מבנה הניגון א-ב-ג-ב עם מוטיב מגשר (סיגנאל) בין הפראזה השנייה והשלישית. שתי הפראזות הראשונות הן במודוס האולי. הפראזה השלישית היא במודוס אחר, מעין דורי עם סקונדה מגדלת בין הצליל השלישי לרביעי, המכונה בפי חוקרי המוסיקה היהודית א"צ אידלסון ומ' ברגובסקי "דורי אוקראיני" ו"דורי מועתק" (altered Dorian). גירסתו של מוסא דומה ביותר לגרסה החסידית המקורית.

Y 2802/4 : ל"ג בעומר במירון, טקס ה"חלקה" בחצר קבר רשב"י, 27.5.86. נגנים:
מוסא ברלין ונגן אלמוני, קלרניתות; אלישיב ברלין, תופים. מקליט: י' מזור.

5. רונדו ר' יוחנן הסנדלר

גרסה חדשה למחרוזת ישנה שהרכיב מוסא בשנת 1979 כדי לנגן אותה בהדלקה השנייה בליל ל"ג בעומר, המתקיימת אחרי חצות הליל ליד קבר ר' יוחנן הסנדלר. האירוע הזה אפוף אווירה מיוחדת, כמעט מיסטית, ואין רוקדים בו. החוגגים יושבים למרגלות הקבר, שרים עם הכליזמרים ומאזינים לנגינתם. כאן ניתנה לכליזמרים ההזדמנות לנגן, לצדם של ניגוני מירון, לחני תפלה שקטים וניגונים בעלי אופי

מדיטטיבי מסוגים שונים כגון: "כל נדרי" ליום כיפור, "אקדמות" לחג השבועות והשיר ההונגרי "סאל א קאקאש מאר", המיוחס לרבי יצחק אייזיק מקאליב, אותו שרים בקהילות חסידיות רבות.

למחרוזת הישנה של מוסא מבנה של רונדו. היא מורכבת משלושה ניגונים: ניגון ריקוד מירוני בשם "הנה מה טוב" המתפקד כרפריין, לחן ה"אקדמות" ו"סאל א קאקאש מאר". לניגונים אלה הוסיף מוסא את הלחן של יהודה שרת לשיר של המשוררת רחל "ואולי לא היו הדברים מעולם" כמבוא וקודה (ראה בספר מסורת הכליזמרים בארץ ישראל, מס' 73). הקהל קיבל את המחרוזת בהתלהבות, והיה בין החסידים מי שהצדיק את שילובו של הלחן ה"ציוני" במחרוזת, באמרו שחובר בהשראת רבי יוחנן הסנדלר. משנתפרסמה המחרוזת ברבים, החל מוסא לנגן אותה גם בחתונות. בשנים האחרונות הוא מנגן אותה בגרסה מקוצרת המתאימה יותר, לדעתו, לחתונה. כאן הבאנו אחד הוריאנטים של גרסה זאת.

Y 6145/1: מופע בקיבוץ עלומים, פברואר 1988. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; עקיבא בן חורין, חליל; אברהם פלדר, טרומבון; איתן שפירא, אקורדיון; אורן פריד, תופים. מקליט: מ' ברלין.

6. מחרוזת פריילעכס (מס' 10)

א. פריילעכס I: "חתן כלה מזל טוב" (רפריין)

ב. פריילעכס II

ג. פריילעכס I

ד. פריילעכס III

ה. פריילעכס I

הפריילעכס "חתן כלה מזל טוב", שהוא הרפריין של המחרוזת הזאת, מנוגן בארץ לרוב, במבנה האופייני א-ב-ג-ב. הוא מורכב משני לחנים. הראשון (קטע א בפריילעכס

(I) נחשב לניגון החתונה היהודית המובהק ביותר בארץ ומחוצה לה. הנוסח הקדום ביותר המוכר לנו של הלחן השני (קטעים ב-ג בפריילעכס I) מופיע בתקליט שהופק בקהילה האשכנזית בתורכיה בשנת 1912 ומצוי ברשותו של פרופ' מרטין שווארץ מקליפורניה (העתק ממנו נמצא בפונותיקה הלאומית, Y 6155/20). מחרוזות שונות עם הפריילעכס הזה נוגנו בארץ משנות השישים כפתיחה לסעודת החתונה. לעתים שרו לצליליו את המלים "אוי, אוי, אוי, חתן כלה מזל טוב", ובהומור: "אוי טאטע מאמע מאכט מיר חתונה", שפירושו: "הוי אבי ואמי חתנו אותי". עד שלהי שנות השבעים, ניגן אותו מוסא במחרוזת יחד עם פריילעכס בשם "די פריילעכע נאכט אין פלסטינא" (ראה בספר מסורת הכליזמרים בארץ ישראל, מס' 9 ב).

המחרוזת המוצגת כאן נוצרה בראשית שנות השמונים. בהקלטתה המקורית, הפריילעכס "חתן כלה מזל טוב" בהופעתו הראשונה מעוצב במבנה א-א-ב-א, והקטע א1 הוא וריאציה של א בטרנספוזיציה למודוס הבולגרי (מעין מיקסולידי עם קוורטה מוגבהת) של קטע ג שהושמט. לצורך התקליטור הזה קיצרנו את הניגון לקטע אחד בלבד (א). לפריילעכס בהופעתו השניה מבנה דו-חלקי (א-ב), ובסיום חוזרים רק על א. גרסה שונה במקצת, עם קטע ב שונה לחלוטין, מצויה בתקליט מסחרי ישן בביצוע "תזמורת רומנית" (ראה: Banner B-2033-A [A-186]; *Romainische Kapelle*). הטקליט נמצא באוסף מיכאל, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, [A] 1553 (JMR). גרסה קצרה במבנה א-א1 פורסמה בתקליט בביצוע קנדל ותזמורתו (Kandels Orchestra, *Husn-kale mazl tov*, Victor 73299-A, JMR 714). אלה הם, כנראה, הביצועים ששמע מוסא בסוף שנות השישים או בתחילת השבעים, ומהם קיבל את ההשראה לגרסתו. פריילעכס II נוגן בישראל בשנות השבעים על-ידי כליזמרים שונים כניגון פתיחה בסעודת החתונה, והמשורר ישראל יצחקי חיבר לו מלים ("לחתונה הלכתי"). פריילעכס III-II נתפרסמו גם כלחנים לריקוד השער

Joel Rubin and Rita Ottens [eds.], *Patterns of Jewish Life*. Berlin) 1993, disk no. 1, item 10[B]; H.J.Sachs & The Tikvaleers, *Shers*. (Tikva, TA-9, 1014). כיום מוסא מנגן מחרוזת זו לעתים רחוקות ורק בחתונות חילוניות.

Y 4594/2 : חתונה בציבור הדתי לאומי, ירושלים, 4/9/84. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; איתן שפירא, אקורדיון; שמואל בורנשטיין, תופים. מקליטה: ש' בן-ארזה.

7. הורה רומנית (גרסה חדשה)

א. דער סאסובער/ניגון הרבי מסאסוב/הורה אטית

ב. פריילעכס (מס' 12)

הניגון הראשון במחרוזת זו, נקרא על שם הצדיק ר' משה ליב מסאסוב. לפי אחת הגרסאות של סיפור חסידי ידוע, הזמין הצדיק, על חשבונו, להקת כליזמרים לחתונה של כלה ענייה, ובהושבת הכלה ("באזעצן") הם ניגנו ניגון זה בדבקות. הצדיק שהתפעם מנגינתם הביע משאלה שבניגון זה ילווהו בדרכו האחרונה. לאחר שנים, נקלעו הכליזמרים להלוויה של הצדיק בסאסוב. בשומעם מיהו הנפטר הוציאו את כליהם וניגנו את הניגון הזה. הכליזמר עקיבא בן חורין, שניגן אותו לראשונה בארץ, עיצב אותו במבנה א-ב-א ולעתים הוסיף לו מבוא (ראה: "ניגוני עלייה", מס' 3). בגרסה זו של המחרוזת שיצר מוסא בשנות השמונים, מוסא מנגן אותו במבנה הנ"ל, ולא כפי שניגנו בגרסה הישנה (להלן מס' 15). שינוי נוסף בגרסה הזאת, הפריילעכס ה"מקורי" הוחלף בפריילעכס אחר, והוא מעוצב כאן במבנה נדיר א-ב-ג / א-ב-ג / ד-ה / א-ב-ג.

Y 6296/20-21 : חתונה בישיבת הסדר, בני ברק, 30.6.91. נגנים: מוסא ברלין,

קלרנית; מאיר רוזן, כינור; מנחם הרמן, גיטרה; ליב יעקב ריגלר, קלידים; גדליה גולדשטיין, תופים. מקליט: מ' ברלין.

8. כלה באזעצן - מחרוזת להושבת הכלה

א. פתיחה וחסיד'ל

ב. ניגון דבקות של חסידי ויז'ניץ

למחרוזת זו שני חלקים: הראשון כולל פתיחה בסגנון של וואלעכל חסידי ובמבנה א-ב שמובילה לחסיד'ל, אף הוא במבנה א-ב. חלק זה מסתיים בוואריאנט של הפתיחה. בחלק השני ניגון דבקות של חסידי ויז'ניץ בעל מבנה א-ב-ג, שמוסא נהג לנגן בעיקר בחתונות ויז'ניץ. מוסא הרכיב את הלקט הזה למחרוזת בשנות ה-80 בחפשו אחר חומר כליזמרי קדום להעשרת הרפרטואר לשעת הסעודה. תחילה הוא "גילה" את הפתיחה ואת ניגון הדבקות בתקליט ישן משנת 1926, כצמד המכונה בשם "כלה באזעצנס", בביצועו של הכליזמר דייב טאראס (גרסה של טאראס משנת 1939 עם פתיחה שונה ראה: Decca 18026A, באוסף מיכאל, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי JMR 1449). לאחר זמן, כאשר מוסא כבר ניגן את הצמד הזה בקביעות בחתונות של חסידי ויז'ניץ, הוא איתר בתקליט ישן אחר את החסיד'ל, שנתפרסם שם כניגון ל"באדעקנס", וצירף אותו לצמד. ניגון הדבקות התלת-חלקי, אשר במחרוזת זו מנוגן כפריילעכס מתון, מושר בויז'ניץ בטמפו אטי מאוד. מקורו של הלחן בשיר מולדבי לא יהודי לסעודת החתונה (ראה: Max Goldin, *Hal Musical Connections Between Jews and the Neighboring Peoples of Eastern and Western Europe*, translated and edited by Robert A. Rothstein, University of Massachusetts at Amherst, 1989, p. 35). החסיד'ל התפרסם בשמות שונים.

בתקליט של קנדל מראשית המאה שמו "דעם טריסקער רבין'ס ניגון" (Victor 72281-B, אוסף מיכאל, JMR 301) ולו מבנה תלת-חלקי (א-ב-ג).

Y 6298/15-16 : חתונה בישיבת הסדר, תל אביב, 8.7.91. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; מאיר רוזן, כינור; ליב יעקב ריגלר, קלידים; מיכאל מרקוביץ, תופים. מקליט: מ' ברלין.

9. שמע ישראל

קטע חזנות זה הוא מיצירותיו המפורסמות של החזן לייב גלאנץ (1898-1964). מוסא החל לנגנו בראשית פעילותו ככליזמר כשניגן עם ידידו האקורדיוניסט אברהם קוצ'ינסקי. היום הוא מנגן אותו בחתונות רק לפי בקשה מיוחדת. הגרסה של מוסא זהה כמעט לחלוטין ליצירה המקורית.

Y 6145/21 : מופע בקיבוץ עלומים, פברואר 1988. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; איתן שפירא, אקורדיון. מקליט: מ' ברלין.

10. מחרוזת לעלייה לקבר ר' יוחנן הסנדלר

א. ניגון מירון / ניגון ויז'ניץ (מס' 69)

ב. ניגון יוחנן הסנדלר III (מס' 68)

ג. ניגון יוחנן הסנדלר I/אם תמצאו את דודי (מס' 66)

ד. ניגון יוחנן הסנדלר II (מס' 67)

ניגוני יוחנן הסנדלר נמנים על "ניגוני הרחוב" ("גאס ניגונים"), שברפרטואר הארצישראלי הקדום יועדו לתהלוכות החתונה בהובלת החתן או הכלה ובהובלת המחותנים, ושימשו גם לתהלוכות עם ספר תורה. כמה מניגוני הרחוב נוגנו בקביעות בעלייה הלילית לקבר ר' יוחנן הסנדלר במירון, וגם ליד הקבר. הם נמנים על "ניגוני

מירון" החשובים ביותר. הספרות הרומיות מורות על מקומם של הניגונים לפי הסדר השכיח בתהלוכה. אחריהם מנגנים ניגוני תהלוכה נוספים, כגון "ניגון ויז'ניץ". ברם, לא תמיד נשמר מקומם של הניגונים בקפדנות. שלושה מניגוני המחרוזת הזאת, ניגונים א, ג, ד, שימשו גם לריקודי הסולו בסגנון מזרחי ולריקודים עם כוריאוגרפיה דומה לזו של ניגון אלשטיין (להלן מס' 14ב).

לשני הניגונים הראשונים במחרוזת (א' ו-ב') מבנה דו חלקי. חסידי ברסלב התאימו מלים משיר השירים (ה, 8) לקטע הראשון של ניגון יוחנן הסנדלר I. ניגון יוחנן הסנדלר II הוא במבנה דמוי רונדו, ולפי אברהם סגל מקורו רומני. יש שמייחסים אותו לכליזמר האגדי שמעון קלינעטער שחי בצפת בעשורים הראשונים של המאה הזאת. אחרים מכנים אותו "ניגון תורכי" (ראה: בן חורין, "ניגוני עלייה" מס' 10), כנראה בשל המקצב שלו האופייני למוסיקה של התזמורת הצבאית של הסולטאן ("מכטר"), ואף יש המזהים בו סממנים יווניים או בלקאניים.

בהקלטה זו נעשה ניסיון לשחזר באולפן את סגנון הנגינה "העתיק" של סגל ולהקתו במירון. מכאן ההרכב המצומצם: (קלרנית ותופים) והתיפוף המחקה את התבנית המקצבית "העתיקה" (השווה מס' 13 ו-17 בתקליטור זה).

Y 2958/1 : אולפן לויטין, תל אביב 1992. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; יוסי לוי, תופים.

11. ניגון טאראס/ הורה רומנית

א. הורה אטית

ב. פריילעכס

ההורה האטית, במבנה האופייני א-ב-ג, נרשמה על-ידי דיוב טאראס כיצירה עצמאית (ר' כתב-יד טאראס, אוסף יעקב מיכאל, JMA 6692, עמ' 30, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי). מוסא מנגן את המחרוזת לפי הביצוע של טאראס בתקליט

ישן שאיתר בשנות השמונים.

Y 6145/3 : מופע בקיבוץ עלומים, פברואר 1988. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית;
איתן שפירא, אקורדיון; אברהם פלדר, טרומבון. מקליט: מ' ברלין.

12. בר יוחאי (מס' 48)

פיוט ידוע לכבוד ר' שמעון בר יוחאי מאת ר' שמעון בן לביא (מאה 16). ברוב
עדות ישראל שרים אותו בל"ג בעומר. מקורו של הניגון החסידי בלחן יהודי ספרדי
עתיק שלפי מסורת אחת ר' שמעון בן לביא שר בו את הפיוט. בלחן הזה שרים עד
לימינו את הפיוט "בר יוחאי נמשחת אשריך" בל"ג בעומר, ובכמה בתי כנסת
ספרדיים בירושלים גם בלילות שבת. עדות קדומה נמצאת בדו"ח של משלחת
מדעית צרפתית למזרח התיכון שפרסם החוקר הצרפתי האב ז'אן פאריסו בשנת
1899. בין ניגונים יהודים שנרשמו בדו"ח הזה בתווים מופיע השיר "בר יוחאי" עם
לחנו כ"שיר תהלוכה שמושמע בחג שמעון הצדיק". הכוונה היא לעלייה המסורתית
לקברו של שמעון הצדיק בירושלים שהתקיימה בל"ג בעומר במקביל להילולה
במירון. הגרסה הספרדית הקדומה בנויה ממשפט מוסיקלי קצר החוזר במחרוזות
ובפזמון. בגרסאות החסידיות שרים את הפזמון במשפט הקצר הזה ואילו מנגינת
המחרוזות היא הרחבה ופיתוח של מנגינת הפזמון. הגרסה של אברהם סגל היא
מיזוג של הגרסה הספרדית והחסידית: משפט אחד חוזר ללא הפוגה, ובו משולב
לסירוגין מוטיב הפתיחה של המחרוזת בגרסה החסידית.

Y 137/7 : ל"ג בעומר במירון, ההדלקה, חצר קבר רשב"י, 5.5.69. נגנים: אברהם
סגל, קלרנית; נגן אלמוני, תוף. מקליט: א' היידו.

13. ניגון יווני (מס' 43)

מקורו של הניגון הזה בשיר אהבה יווני משנות העשרים (או השלושים) של המאה לערך בשם "מיסירלו" (Misirlu), שפירושו, "ילדונת מצרייה". בשנות הארבעים השיר הוקלט בשפה האנגלית, ובסוף העשור כבר נודע בארצות הברית ובישראל כריקוד יווני. האקורדיוניסט נפתלי אהרוני שמע אותו בשנות החמישים בסרט קולנוע יווני שהוצג בארץ. סגל ובניו למדו אותו מכליזמר ששמע אותו באותם ימים על אונייה יוונית. בשנות השישים כבר נוגן במירון לרוב כליווי לריקודי סולו בסגנון מזרחי. לעתים ניגנו אותו שם כצמד יחד עם ניגון נוסף המכונה "ניגון יווני" (ראה בספר מסורת הכליזמרים בארץ ישראל, מס' 36). משלהי שנות השישים הוא מלווה ריקוד אקרובטי עם פירמידת בקבוקים על ראש הרקדן. המקצב בתוף ובמצלתיים והביצוע ההטרופוני שבהקלטה זו (הנובע מפירוש שונה של האינטונציה, מעיטורים על צליל ארוך ועוד) הם סממנים אופייניים לסגנון העתיק של הכליזמרים בארץ ישראל.

Y 91/1: ל"ג בעומר במירון, ההדלקה, חצר קבר רשב"י, 15.5.68. נגנים: מוסא ברלין ובנימין ברזבסקי, קלרניתות; אברהם סגל, תוף; ראובן רוזנטל, מצלתיים. מקליט: א' היידו.

14. שני ניגוני מירון

א. יא זן/היוזן (מס' 56)

ב. ניגון אלשטיין/ר' מאיר אומר (מס' 51)

לשני הניגונים מבנה אופייני למוסיקה הכלית של הכליזמרים, א-ב-ג. קטע א של הניגון הראשון, יא זן, מבוסס על שיר אהבה תורכי-ערבי שהושמע במועדוני לילה ובסרטים ערביים ותורכיים. הקטעים הבאים שאינם במקור הערבי הם תוספת של

הכליזמרים, והם דוגמה אופיינית ליצירתיות שלהם. הכותר ה"חסידי" של הניגון ("היוזן") הוא שיבוש של מילות הפתיחה של השיר בערבית. מנגנים אותו במירון, ובחתונות הוא משולב במחרוזות המלוות את ריקודי ההורה. הניגון השני נמנה על ניגוני מירון העתיקים. הוא נקרא על שם הסוחר אברהם אלשטיין מבירות, עולה רגל קבוע במירון, שנהג לרקוד לצליליו של הניגון הזה. ר' מאיר כהן, משגיח וחבר הנהלה בישיבת "תורה ויראה" בירושלים, התאים לו, בשנות הארבעים, את הטקסט "ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו'" (אבות, פרק ו, משנה א) ומשם נפוץ ה"שיר" בחדר הירושלמי. ל"ניגון אלשטיין" יש פתיחה מדודה, קטע אמצעי רציטיבי, וסיום במקצב ריקודי. ייחודו של הניגון במודליות, היוצאת דופן ברפרטואר הכליזמרים, אך מצויה בשירים תורכיים מראשית המאה ובמוגאם האזירי ביאתי-איספאהאן במוסיקה הכלית של היהודים ההרריים שבקווקאז המזרחית. הרקדנים במירון התאימו לקטע השני, ולעתים גם לראשון, כוריאוגרפיה זו: הם היו מניעים את ידיהם ורגליהם לקצב המנגינה בעמידה, בישיבה, ואפילו בשכיבה, ולצלילי הקטע המסיים היו קמים ורוקדים במעגל.

Y 137/14-15 : ל"ג בעומר במירון, ההדלקה, חצר קבר רשב"י, 5.5.69. נגנים:
אברהם סגל, קלרנית; נגן אלמוני, תוף. המקליטים: א' היידו וי' מזור.

15. הורה רומנית (גירסה ישנה, מס' 11)

- א. דער סאסובער/ניגון הרבי מסאסוב/הורה אטית
- ב. פריילעכס

זו הגרסה הקדומה של ההורה הרומנית (השווה מס' 7 לעיל), כפי שמוסא ניגן אותה במשך שנים רבות. בגרסה זו ניגון הרבי מסאסוב מורכב משני לחנים שונים: הניגון שחידש עקיבא בן חורין (ראה מס' 7 לעיל) וז'וק רומני שהקליטו כליזמרים

רבים (ראה, למשל, ההקלטה של גיורא פיידמן, "פריילעכס ונעימות חסידיות", הד ארצי, BANI 4159) ואשר התפרסם בארה"ב גם כ"וואלעך". בשנות השישים צירף מוסא את שני הלחנים לניגון אחד, ויחד עם הפריילעכס - למחרוזת של הורה רומנית. עד מהרה מצא שהיא מתאימה לנגינה במעמד הלילי ליד קבר ר' יוחנן הסנדלר. בהזדמנויות מיוחדות, ניגן מוסא את ההורה האטית לבדה. הפריילעכס הדו-חלקי שבהקלטה זו מוכר גם כלחן השיר האידי "וואס האסטו מיר אפגעטאן טייער לעבן". הוא נוגן בגרסה תלת-חלקית (א-ב-ג) על-ידי טאראס וכליזמרים אחרים.

Y 138/18: ל"ג בעומר במירון, ליד קבר ר' יוחנן הסנדלר, 4.5.69. נגנים: מוסא ברלין, קלרנית; אברהם סגל, תוף. מקליטים: א' היידו וי' מזור.

16. ניגון תחיית המתים/דוינה

ככל דוינה טיפוסית, הניגון הזה מורכב משני לחנים. הראשון, הרציטיטיבי, הוא ואריאנט מפותח, ארצישראלי, של דוינה שנתפרסמה בכתובים ובתקליטי 78. הלחן השני, בסגנון של הורה רומנית מהירה, מוכר אף הוא מהפרסומים ומכונה לעתים בשם צושפיל (ראה: *Like in a Different World*, Leon Schwartz (violin), Global Village Music, CD 109, New York, 1995). לפני, הכליזמרים ניגנו את הדוינה בסעודת החתונה. ובמירון, לצלילי הלחן הראשון היו רקדני מירון "רוקדים" בישיבה או בשכיבה, ולצלילי ההורה קמו ורקדו בסגנון הסולני החסידי הרגיל. ליצני מירון כינוהו בשם "ניגון תחיית המתים", וכינוי זה היה לשמו הרשמי. לימים צירפו אליו הרקדנים את ניגון ה"ברוגז טאנץ" (ריקוד חתונה מזרח אירופי שרקדו שתי נשים, שתי ילדות או שני ילדים), לשם ביצוע ריקוד פנטומימה בחתונה החסידית. הניגון הזה לא היה חלק מהרפרטואר שהיה נהוג לנגן באירוע שליד קברו של ר'

יוחנן הסנדלר, עד שמוסא הביאו לשם בשנת 1973, שכן בעיניו הוא התאים לאירוע הזה. הגרסה של מוסא מבוססת על הגרסה של סגל תוך שינויים בעיטורים ובמבנה הלחן הראשון.

Y 492/22 : ל"ג בעומר במירון, ליד קבר ר' יוחנן הסנדלר, 20.5.73. נגנים: מוסא ברלין ואברהם סגל, קלרניתות; נגן אלמוני, תוף. מקליט: י' מזור.

17. שני ניגונים

א. ניגון מירון / ניגון ויז'ניץ (מס' 69)

ב. הורה (מס' 33)

הניגון הראשון במחרוזת זו נמנה על ה"גאס ניגונים" לתהלכות החתונה שברפרטואר הקדום. ברבות הימים יעדוהו הכליזמרים לעלייה לקבר ר' יוחנן הסנדלר. באירועים אחרים במירון הוא משמש לריקוד עם הכוריאוגרפיה של "ניגון אלשטיין" (מס' 14 ב לעיל). לפי סגל זהו הניגון שנקרא על שם אלשטיין ולא מס' 14. מקור הלחן בשיר הרומני *La ciolpan, la crucea nelta* (ראה: העתק של הקלטה מסחרית של הזמר *Fanuca Luca* מתקליט EPE 01625, באוספי הפונותיקה, Y 6277/1). הניגון הובא ארצה בשליש הראשון של המאה ה-20 על-ידי חסיד שביקר בחצרו של הרבי מויז'ניץ בגרויסווארדיין. בחצר זו שרו אותו למלים "א מאל בין איך געווען א קליינינקע". לפי חסידי ויז'ניץ הלחן נפוץ ביותר אצל הנגנים הלא יהודיים בגרויסווארדיין. הרבי מדז'יקוב, חתנו של הרבי הקודם מויז'ניץ, שר אותו בסעודת ליל שבת למלים "רחם בחסדך" (מתוך הפיוט "צור משלו אכלנו").

הניגון השני, הנקרא בארץ "הורה", מקורו בדרום מולדביה, היה נפוץ במזרח אירופה. כיום הוא אחד הניגונים המלווים את הריקודים של בחורי הישיבות בצעדי

ההורה הישראלית. ההרכב של שלוש קלרניות עם תוף ומצלתיים נפרדות, הביצוע
ההטרופוני עם עיטורים והתבנית המקצבית שמלווה את הניגון הראשון, אופייניים
לסגנון הכליזמרי העתיק בארץ ישראל (השווה מס' 13 לעיל). בהקלטה זו שני
הניגונים מופיעים ברציפות בגלל דרישת הקהל, אולם הם אינם צמד קבוע.

Y 91/7 : ל"ג בעומר במירון, טקס ה"חלקה" בחצר קבר רשב"י, 15.5.68. נגנים:
מוסא ברלין, בנימין ברזבסקי, אהרון חשין, קלרניות; אברהם סגל, תוף; ראובן
רוזנטל, מצלתיים. מקליט: א' היידו.

אנתולוגיה של מסורות מוסיקה בישראל • 11

CD 841